

Заставнюк Л.І.,

к.е.н., доцент кафедри аграрного менеджменту і права
Тернопільський національний економічний університет

Зигрій О.В.,

к.е.н., доцент

Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу

Тернопільського національного економічного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

СИСТЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ

ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У АГРОФОРМУВАННЯХ РИНКОВОГО ТИПУ

Zastavnyuk L.I.,

cand.sc.(econ.), assistant professor of the department

agricultural management and law

Ternopil National Economic University

Zyhriy O.V.,

cand.sc.(econ.), assoc. prof.

Chortkiv Institute of Entrepreneurship and Business

Ternopil National Economic University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF FORMATION

THE SYSTEM OF RATIONAL USE AND PROTECTION OF LAND IN

MARKET-TYPED AGRARIAN

Постановка проблеми. В умовах економічної нестабільності проблема раціонального використання та охорони земельних ресурсів аграрними формуваннями ринкового типу набула системного характеру та дедалі більше ускладнюється. Нині це презентується різними аспектами, основними з яких є економічний, екологічний та організаційний. При цьому нинішній стан та тенденції використання земельних ресурсів досягнули критичного рівня, а подальші деградаційні процеси потенціалу сільськогосподарських земель можуть мати

катастрофічні наслідки, зокрема щодо рівня продовольчої безпеки країни, здоров'я населення і т. д.

Отож стрімке падіння родючості земельних ресурсів, доведення їх до кризового стану, а також швидке поширення деградаційних процесів зумовлюють необхідність розроблення та застосування ефективного механізму вирішення даних проблем на основі врахування наукових рекомендацій щодо організації раціонального, еколого-орієнтованого сільськогосподарського землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми раціонального використання та охорони земельних ресурсів у агроформуваннях ринкового типу висвітлені у наукових доробках відомих учених: Д.І. Бабміндри, І.Ф. Баланюка [1], А.С. Даниленка, Д.С. Добряка, М.Й. Маліка [4], В.Я. Месель-Веселяка [5], Л.Я. Новаковського, М.А. Хвесика, П.Т. Саблука [7; 8], В.М. Трегобчука, А.М. Третяка [8], М.М. Федорова, В.В. Юрчишина та ін., які стали підґрунтям подальших наукових досліджень щодо нівелювання злободенних проблем в системі земельних відносин. Проте, динамічні зміни в сільському господарстві нашої країни вимагають проведення поглиблених досліджень задля вироблення єдиної стратегії й обґрунтування тактичних дій щодо оптимізації економічних, екологічних та організаційних взаємовідносин в системі землекористування у сільському господарстві. Крім того, в системі земельних відносин потребують вивчення та вирішення низка дискусійних питань, зокрема щодо доцільності перегляду рівня грошової оцінки сільськогосподарських земель; запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення; удосконалення чинного механізму оренди землі; організації сільськогосподарського виробництва на засадах використання no-till технології та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування організаційних, економічних та екологічних засад формування системи раціонального використання й охорони земельних ресурсів у агроформуваннях ринкового типу та розроблення на цій основі практичних рекомендацій щодо їх оптимізації та розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку земельних відносин як невід'ємної складової аграрного сектора економіки нашої

країни актуальними є питання підвищення ефективності й конкурентоспроможності аграрної галузі, що насамперед потребує гармонізації всіх економічних відносин, а особливо у сфері використання сільськогосподарських земель. Організація раціонального використання та охорони сільськогосподарських земель потребує застосування взаємоузгодженого комплексного підходу, зважаючи на суттєві зміни нинішньої системи та умов землекористування, що відбулися без врахування економічних, екологічних та соціальних чинників.

Система раціонального використання та охорони земельних ресурсів включає: економічну групу (здійснення заходів охорони від виснаження ґрунтів та підвищення рівня родючості) та екологічну групу (забезпечення заходів охорони земель від можливого забруднення та його попередження) [2, с. 30].

З'ясовано, що найвагомішою причиною нинішнього дисбалансу в аграрному секторі економіки нашої країни є недосконалість проведеної односторонньої земельної реформи, внаслідок чого сьогодні функціонує велика кількість сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, які використовують сільськогосподарські землі здебільшого з метою максимального власного збагачення, нехтуючи при цьому технологічними нормами виробництва продукції сільського господарства, а також нормами раціонального землекористування. Окрім наведеного, залишається поза увагою збереження та підтримання належного рівня родючості сільськогосподарських земель, дотримання раціональних сівозмін, забезпечення проведення полезахисних заходів, агролісомеліоративних заходів та ін.

Здійснений нами SWOT – аналіз процесів реформування земельних відносин в Україні свідчить, що на сьогоднішній день сформувалася низка незавершених та недосконалих процесів, які, з одного боку, є перепорою для нормального функціонування та розвитку системи земельних відносин в цілому, а з іншого – практично унеможливають здійснення сільськогосподарського виробництва на засадах раціонального використання й охорони земельних ресурсів (рис. 1). Відображені на рис. 1 SWOT – аналізу результати наочно демонструють домінантність слабких сторін та ризиків проведеного реформування аграрної сфери.

Крім наведеного вище, суттєвими перепонами організації системи раціонального землекористування у аграрних формуваннях ринкового типу є наступні: недостатня урегульованість прав власності на земельні та майнові ресурси; недостатня розвиненість системи землекористування, в тому числі слабка фінансова, ринкова, технічна та соціальна інфраструктура; слабе, а подекуди зовсім відсутнє державне фінансування заходів щодо здійснення охорони сільськогосподарських земель; швидкий розвиток деградації земельних ресурсів і значне зниження показників родючості ґрунтів; недостатня урегульованість та невідповідність чинного Земельного Законодавства.

У ст. 55 Закону України «Про охорону земель» вказано, що фінансування заходів та робіт із забезпечення охорони земельних ресурсів і ґрунтів реалізується за рахунок Державного бюджету України та місцевих бюджетів (використання коштів, отриманих як плата за землю, відшкодування витрат виробництва у сільському та лісовому господарствах, інших джерел, не заборонених чиним Законодавством) [6, с. 226].

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
<ul style="list-style-type: none"> - створення передумов для формування багатоукладної економіки на селі; - розвиток різних форм власності на землю та господарювання; - встановлення плати за використання земельних угідь (орендна плата); - забезпечення безоплатної передачі землі у власність громадян України; - прийняття нового Земельного кодексу України; - ведення сільськогосподарського виробництва на екологічних засадах. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність механізму щодо гарантування права власності на землю; - створення умов для розвитку монополій приватної власності на землю окремими громадянами, (створення латифундій); - відсутність належної законодавчої бази для реформування і розвитку земельних відносин в умовах трансформації форм власності і господарювання; - здійснення нерегульованого та нераціонального перерозподілу земельних ресурсів; - відсутність чіткого регулювання обороту сільськогосподарських земель; - не розроблено ефективного механізму щодо забезпечення раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення; - неправильне розуміння підходів щодо формування приватної власності на землю; - реалізація тільки 3-ьох видів прав на землю: володіння, користування, розпорядження; - процеси приватизації породжують проблему парцеляції сільськогосподарських угідь;

	<ul style="list-style-type: none"> - недостатнє забезпечення нових аграрних формувань висококваліфікованими керівниками; - недостатнє фінансове забезпечення проведення земельної реформи в Україні.
<p style="text-align: center;">Додаткові шанси:</p> <ul style="list-style-type: none"> - безоплатна передача сільськогосподарських земель у приватну власність селянам України; - скасування монополії державної власності на землі сільськогосподарського призначення. 	<p style="text-align: center;">Ризики:</p> <ul style="list-style-type: none"> - можливість обману селян щодо підвищення їх добробуту при отриманні землі у власність; - забезпечення сприятливих умов для формування олігархів сільськогосподарського походження; - зниження рівня ефективного використання земельних угідь; - значне зменшення площі земель у резервних фондах при сільських (селищних) радах; - нестабільне використання земельних угідь, зумовлене парцеляцією; - відсутність мотиваційних чинників щодо формування системи ефективних земельних відносин; - відсутність належного матеріально-технічного забезпечення нових аграрних формувань.

Рис. 1. Матриця SWOT – аналізу процесів реформування земельних відносин в Україні

Примітка: розроблено авторами

У Державному бюджеті України передбачено виділення коштів на здійснення заходів природоохоронного характеру за рахунок коштів, отриманих по статті «екологічний податок», де 53% від загальної суми, отриманої від сплати цього податку повинно надходити до спеціального фонду Державного бюджету України. При цьому, у бюджеті, зокрема у цій частині, відсутня конкретизація природоохоронних заходів, на які спрямовуються ці кошти.

У відповідності із ст. 209 Земельного кодексу України передбачено використання коштів, які надійшли до спеціального фонду місцевих бюджетів внаслідок здійснення відшкодування втрат лісогосподарського та сільськогосподарського виробництва, на освоєння земель, покращення їх якості, розроблення програм землеустрою, проведення інвентаризації земель, тощо [3].

Отже, чинний економічний механізм в нашій країні передбачає виділення коштів із бюджету (державного або місцевого) юридичним особам та громадянам для здійснення робіт із відновлення земель, порушених не з їх вини. На нашу думку, доцільніше було б виділяти кошти на покращення земель загалом, а не тільки тих,

які знаходяться у кризовому стані. Разом з тим вважаємо, що для оптимізації чинного економічного механізму використання сільськогосподарських земель необхідно вжити наступні заходи: суттєво збільшити розмір штрафу за порушення норм чинного Земельного Законодавства у процесі використання сільськогосподарських земель; впроваджувати органічне землеробство та забезпечити диференціювання податку на землю в залежності від рівня екологізації сільськогосподарського виробництва; забезпечити диференціювання податків, зборів та штрафів в залежності від рівня фактичного дотримання норм землекористування.

Сьогодні для сільськогосподарських товаровиробників важливо поєднати ефективне використання землі задля виробництва необхідної кількості товарної продукції, з одного боку, та забезпечити збереження потенціалу землі як базисного природного ресурсу.

Рис. 2. Оптимізація системи землекористування в сільському господарстві

Джерело: сформовано авторами на основі проведених досліджень

На рис. 2 нами приведено схему поетапного здійснення оптимізації системи землекористування в сільському господарстві нашої країни, яка включає три основних етапи (підходи), котрі взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного. Адже сьогодні у системі земельних відносин залишається чимало невирішених та нерегульованих питань на усіх ієрархічних рівнях управління.

В основі налагодження взаємовідносин між людиною та землею з метою отримання оптимального приросту продукції та відсутності екологічних збитків лежить концепція економічного зростання, яка спроможна максимально врегулювати систему еколого-економічних відносин [1, с. 122].

Особливу увагу слід приділити розгляду та вирішенню екологічних та економічних питань у процесі використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами. Для цього необхідно розробити та забезпечити реалізацію дієвого механізму управління земельними ресурсами.

На часі є застосування економічного стимулювання щодо забезпечення раціонального використання земельних ресурсів та їх охорони, суть якого полягає у формуванні державними органами влади та органами місцевого самоврядування належних умов економічного та правового характеру, які б спонукали як власників земельних ресурсів, так і користувачів своєчасно здійснювати заходи, що забезпечують раціональне землекористування та охорону в умовах ринку.

Відтак з позицій забезпечення екологічного стимулювання раціонального землекористування та охорони земель необхідно виконувати наступне: декларування мотиваційних чинників, які сприятимуть покращенню якісних характеристик земельних ресурсів (родючість ґрунтів, їх структура), та забезпечать належні умови для ведення органічного землеробства; фінансування державними органами влади заходів щодо відновлення земельних ресурсів; формування системи пільгового кредитування для фермерських господарств на умовах здійснення заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання земельних ресурсів та їх охорону; формування системи компенсацій за рахунок державного бюджету для покриття недоотриманого прибутку сільськогосподарськими підприємствами через тимчасово законсервовані земельні ресурси, що були доведені до критичного стану не з вини власників фермерських господарств; забезпечення фінансових канікул для сільськогосподарських підприємств, які володіють земельними ресурсами, що тільки освоюються або на яких здійснюються заходи покращення їх якісних характеристик.

На основі вищенаведеного та проведених досліджень нами сформовано основні принципи раціонального використання земельних ресурсів аграрними формуваннями ринкового типу, що відображає рис. 3.

Рис. 3 Основні принципи раціонального землекористування в сільському господарстві

Джерело: сформовано авторами на основі проведених досліджень

Таким чином, впровадження економічного механізму раціонального землекористування та охорони передбачає обов'язкове дотримання наступних умов:

комплексне використання земельних ресурсів, здійснення меліоративних та інших природоохоронних заходів; наявність тісних зв'язків між сільськогосподарськими підприємствами й органами та службами державної влади, незалежно від організаційно-правових форм власності та господарювання; виконання природоохоронних, меліоративних та інших заходів відповідно із затвердженим порядком; забезпечення компенсації внаслідок екологічних або економічних втрат; забезпечення підтримки екологічної рівноваги в агроландшафтах та інше.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, здійснення сільськогосподарського виробництва аграрними формуваннями ринкового типу на засадах раціонального використання земельних ресурсів та їх охорони в сукупності спроможне забезпечити отримання економічного, ресурсозберігаючого, природоохоронного та відновлювального ефекту. Це можливо забезпечити на основі реалізації наступних заходів: забезпечити відповідність особливостей та потреб сільськогосподарських культур із виробничими та територіальними особливостями земельних ресурсів. При цьому також необхідно врахувати їх місце розташування, конфігурацію, якісні характеристики тощо; застосовувати новітні технології виробництва сільськогосподарської продукції на основі врахування особливих характеристик конкретних земельних ділянок та якості ґрунтів; забезпечити впровадження використання новітніх технічних засобів та ресурсозберігаючих технологій; реалізовувати природоохоронні заходи тощо.

Література

1. Баланюк С.І. Аналіз економічного розвитку господарств населення в межах сільських територій / С.І. Баланюк // Обліково-аналітичне забезпечення господарської діяльності ; за ред. І.Ф. Баланюка, Н.І. Пилипів, В. М. Якубів. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. – С. 121-130.

2. Дорош Й. Напрями удосконалення екологічної політики в галузі земельних відносин / Й. Дорош // Землевпорядний вісник. – 2012. – № 2. – С. 28-34.

3. Земельне законодавство України: Зб. нормат. прав. актів. – К. : Істина, 2008. – 328 с.

4. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3-8.
5. Месель-Веселяк В.Я. Концептуальні напрями стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільських територій України на період до 2020 року / В.Я. Месель-Веселяк. – К. : ІАЕ УААН, 2008. – 46 с.
6. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. // Регулювання земельних відносин в Україні і Львівській області. – 2003. – Ч. 3. – С. 226-251.
7. Саблук П.Т. Земля має стати селянським капіталом / П.Т. Саблук // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 5. – С. 2-3.
8. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
9. Сичова О.Д. Підвищення ефективності землекористування в сільськогосподарських підприємствах / О.Д. Сичова // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 95-99.
10. Третяк А.М. Стратегія реформування земельної політики в Україні на сучасному етапі / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 6. – С. 12-20.

References

1. Balaniuk, S.I., Pylypiv, N.I. and Yakubiv, V.M. (2014), Analiz ekonomichnoho rozvytku gospodarstv naseleння v mezhakh silskykh terytorii [Analysis of economic development within households in rural areas], Foliant, Ivano-Frankivsk, Ukraine, pp. 121-130.
2. Dorosh, Y. (2012), “Areas of improvement of environmental policy in the sphere of land relations”, Zemlevporiadnyi visnyk, no. 2, pp. 28-34.
3. Land legislation Ukraine, Zbirnyk normatyvnykh pravovykh aktiv, Istyna, Kyiv, Ukraine, 328 p.
4. Malik, M.Y. and Luzan, Yu.Ya. (2010), “Problematic issues of cooperation and integration relations in agriculture”, Ekonomika APK, no. 3, pp. 3-8.
5. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2008), Kontseptualni napriamy stratehii rozvytku ahropromyslovoho kompleksu ta silskykh terytorii Ukrainy na period do 2020 roku

[Conceptual directions of development strategy of agriculture and rural development in Ukraine for the period 2020], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine, 46 p.

6. The law of Ukraine (2003), “On Land Protection”, *Rehuliuвання zemelnykh vidnosyn v Ukraini i Lvivskii oblasti*, part 3, pp. 226-251.

7. Sabluk, P.T. (2011), “Earth has become a rural capital”, *Zemlevporiadnyi visnyk*, no. 5, pp. 2-3.

8. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H., Kurylo, L.I. (2010), *Innovatsiina diialnist v ahrarnii sferi: instytutsionalnyi aspect* [Innovative activity in the agricultural sector: institutional aspect], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 706 p.

9. Sychova, O.D. (2014), “Improving the efficiency of land use in farms”, *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 95-99.

10. Tretiak, A.M. (2009), “Strategy for Land Reform Policy in Ukraine today”, *Zemlevporiadnyi visnyk*, no. 6, pp. 12-20.